

Advento ir kalėdinio laikotarpio papročiai Lietuvoje

Adventinės vakaronės. Per adventą daug kur Lietuvoje žmonės rinkdavosi kartu pavakaroti. Tuomet dirbdavo įvairius darbus – moterys ir merginos verpė, plėšė plunksnas, vyrai taisė pakinktus, vijo virves, mezgė tinklus ir kt. Bedirbdami sekdamo įvairias istorijas, pagiedodavo adventines giesmes, o kai kur (Dzūkijoje, mažiau Aukštaitijoje, rečiau Sūduvoje) dainuodavo senąsias advento dainas, kurioms būdingi priedainiai su žodžiais leliumai, leliumoj, aleliuma loda, aleliuma rūta, da ladum ladum, kalėda, lėliu kalėda kalėda, oi kalėda kalėdzien ir kt., jaunimas žaisdavo žaidimus („Ivario tiltą“, „Svotus“ ir kitus). Advento laikotarpio tautosakoje ir tikėjimuose dažnai minimi numirėliai, vaiduokliai, velniai ir kitos chtoniškosios būtybės, taip pat įvairūs gyvūnai (kiškis, lapė, voverė, vilkas ir kt.), kurie senojoje mitologijoje sietini su anapusiniu pasauliu. Gyvavo tikėjimai apie tuo laikotarpiu siaučiančias piktašias dvasias, laumes, raganas, todėl laikytasi įvairių apsaugojimo priemonių. Žmonės tikėjo, kad tuo metų laiku piktosios žiemos jėgos nužudo augmeniją, įkalina saulę, tad reikia apeigomis prisidėti, kad saulė sugrįžtų ir vėl suvešėtų augmenija.

Tradiciniai advento turgūs. Aukštaitijoje (Kėdainių, Panevėžio, Rokiškio, Zarasų, Ukmergės apylinkėse) kas savaitę vykdavo advento turgūs. Per pirmąjį, vadintą šeškaturgiu, prekiaudavo šiltais rūbais, kailinukais, pirštinėmis, šalikais, šeškų kailiais. Antrasis buvo skaistaturgis – dovanų mugė (pirkdavo skareles, karolius, kaspinus, kepures, žiebtuvėlius ir pan.). Paskutinis turgus vadintas saldaturgiu: jame prekiaudavo viskuo, ko prireiks šventiniam stalui (medumi, spanguolėmis, aguonomis, džiovintais grybais, kalėdinėmis žąsimis, kiaulių galvomis ir kt.). Mažojoje Lietuvoje įsitvirtino Žasų turgaus tradicija, kuri kilo Lietuvos Vyriausybei 1934 m. priėmus privalomo žasų pirkimo iš ūkininkų programą – taip siekta išvengti nacistinės Vokietijos paskelbtos Lietuvai ekonominės blokados pasekmių ir pagelbėti ūkininkams parduoti žasų perteklių (žąsis privalėjo pirkti valstybės tarnautojai, kuriems žasų normos buvo nustatytos priklausomai nuo atlyginimo dydžio). Pastaraisiais metais Žasų turgaus tradicijas tęsia Pagėgių savivaldybė (šiam renginiui 2017 m. suteiktas tautinio paveldo sertifikatas).

Advento vainikų paprotys. Mažojoje Lietuvoje nuo XIX a. pabaigos – XX a. pradžios išpopuliarėjo paprotys per adventą vakarieniauti padėjus ant stalo iš eglių šakų nupintą vainiką su keturiomis žvakėmis. Lietuvinių vainikai daromi supinant vyteles ir apkaišant jas eglišakėmis, papuošiant kankorėžiais, riešutais, džiovintais vaisiais, uogomis, o tarp šių miško ir sodo gėrybių įstatomos 4 žvakės. Advento metu per vakarienę pirmą savaitę uždegdavo 1 žvakę, antrą savaitę – 2, trečią – 3, ketvirtą – 4 žvakes, o nuo paskutinės žvakės paskui būdavo įžiebiama Kalėdų eglutė (kartais tam tikslui buvo skirta 5-oji vainiko viduryje esanti žvakė).

Aplinkos dekoravimas šiaudiniais ir kitais tradiciniais dirbiniais. Kūčioms iš šiaudų surišdavo naują sodą (dar vadinamą liktoriumi, voru, dangumi, rojumi), kad jis visus metus saugotų nuo piktu dvasių, atneštų į namus darną, sėkmę, sotumą ir šviesą – dėl to prie sodo prikabindavo šiaudinius paukštelius, saulės ir augalų simbolius kaip pavasario pranašus. Taip pat namuose pakabindavo kitus papuošimus: žvaigždes, paukštelius, padarytus iš šiaudų ar medžio. Pastatydavo kambario kampe tris kartus perrištą javų pėdą, kad būtų gausus būsimų metų derlius ir skalsa. Namus papuošdavo ir visžaliais augalais – eglių, pušų, kadagių šakomis. Stengėsi, kad būtų kuo šviesiau – uždegdavo daugiau žibintų, žvakių ar balanų, židinyje kūrendavo beržinę pintį ar kelmą.

Kalėdų eglutės puošimas tradiciniais dirbiniais. Eglutės puošimo Kalėdoms paprotys Lietuvoje atsirado tik XIX a. viduryje. Pirmieji eglutę ėmė puošti vokiečiai XVI a. viduryje, vėliau šis paprotys išplito kitose Europos šalyse, o Rusijoje pasirodė XIX a. pirmojoje pusėje. Kalėdų eglutę

Lietuvoje pirmasis paminėjo Antanas Baranauskas, 1853 m. matęs ją Vainute (Šilutės r.). Kalėdinės eglutės puošimo paprotys į Didžiąją Lietuvą greičiausiai atėjo iš Rusijos, išplisdamas per dvarus, bažnyčias ir rusiškas mokyklas, o Mažajai Lietuvai gana ilgai toks paprotys liko svetimas.

Tarpukariu Kalėdų eglutės puošimas paplito visoje Lietuvoje – iš mokyklų šis paprotys atkeliavo į 2 miestiečių namus, o vėliau prigijo ir kaime. Eglutes visų pirma imta puošti šiaudiniais dirbiniais (šiaudinukais), karpytais spalvotais popierėliais, obuoliukais, saldainiais, figūriniais sausainiais (būdingos figūros – paukščiukai, arkliukai, lėlės, voveraitės, avinukai, ožiukai, mėnuliai, žvaigždės, gėlytės), vatos gniužulėliais ir galiausiai pirktiniais eglių papuošalais.

Blukio vilkimo ir sudeginimo paprotys. Kalėdinis metas pasižymėjo apeiginę prasmę turinčiu papročiu – triukšmingu kaimynų lankymu tempiant blukį (medžio trinką, kelmą ar kaladę). Blukį tempdavo jauni stiprūs vyrai – blukvilčiai, neretai juos lydėdavo persirengėliai meškomis, gervėmis, velniais ir kitomis tradicinėmis kaukėmis. Blukvilčiai užsukdavo į visas trobas, jų šeiminkai ant to kelmo tarsi sumesdavo savo bėdas, išsakydami žodžiais (ar tik mintyse) savo blogybes, o blukvilčius pavaišindavo riešutais, apiberdavo grūdais. Anot tyrinėtojų, blukio vilkimo apeiga vaizdavo senuosius metus ir visą susikaupusį blogį, o blukio sudeginimas reiškė blogį simbolizuojančios mitinės būtybės aukojimą, Saulės išvadavimą ir pasaulio tvarkos atkūrimą. Lietuvoje šis paprotys labiausiai žinomas Aukštaitijoje ir Žemaitijoje, labai populiarus Latvijoje.

Senio Kalėdos ypatumai. Lietuviškas Senis Kalėda nėra susijęs su šventuoju Mikalojumi ar Santa Klausu. Pagal senas tradicijas Kalėda būna apsirengęs išvirkščiais kailiniais, susijuosęs juosta ar rankšluosčiu, prisilipinęs linų barzdą, kartais ant nugaros prisitaisęs kuprą, pasiėmęs lazda ir krepšį. Atėjęs pabelsdavo lazda į duris ir prisistatydavo: „Aš – Kalėda, atėjau iš ano krašto, kur miltų kalnai, medaus upės, alaus ežerai, saldainiais lyja, barankomis sninga, nešu skarbų pilną terbą, laimę, derlių ir kitokią labą. Prašau dureles atidaryti ir į aną kraštą nevaryti.“ Dainose Kalėda vaizduojamas atvažiuojantis iš tolimos šalies per aukštus kalnus, per žemus klonius su šyvais žirgais, nauju važeliu, auksiniais, geležiniais arba moliniais ratais, diržų ar šilkų botagais, atvežantis įvairių dovanų (lašinių paltis, dešrų kartis, riešutų maišelius, merginoms aukso puodelius, sidabro žiedus, o bernams – „rašalo“). Senis Kalėda siejamas su istoriniuose šaltiniuose minimu dieviškuoju kalviu Teliaveliu, kuris nukalė Saulę. Besilankydamas pas žmones, Kalėda laimindavo namus, linkėdavo gerovės, skalsos ir darnos būsimais metais, o savo žodžių galią sustiprindavo namų kampus apiberdamas javais. Kalėda ir jo palyda už aplankymą ir linkėjimus susilaukdavo iš šeiminkų padėkos ir dovanų – maisto ar kitų daiktų. Vaikams Kalėda duodavo riešutų, riestainių, žaisdavo su jais žaidimus. Lietuviškoje tradicijoje Kalėdų senis ir visa jo palyda daug dėmesio skyrė ne tik vaikams, bet ir suaugusiesiems, jaunimui, linkėdami susirasti porą.

Triukšmingos šokių vakaronės ir kalėdotojų vaikštynės tarpušvenčiu. Nuo Kalėdų antrosios dienos iki Trijų Karalių šventės sausio 6 d. (tarpušvenčiu) buvo įprasta Lietuvoje beveik kasdien rengti šokių vakarones. Per adventą katalikų Bažnyčia draudžia šokius ir kitas linksmybes, todėl pasibaigus šių draudimų laikotarpiui jaunimas ypač skubėdavo į šokius, kurių gerokai išsiilgdavo. Tarpušvenčiui taip pat būdingos kalėdotojų vaikštynės. Kalėdotojai dažniausiai būdavo persirengę, pradėdavo lankyti žmones jau pirmosios Kalėdų dienos vakare, o pagrindinės jų vaikštynės vykdavo nuo antrosios Kalėdų dienos ir tęsdavosi iki tarpušvenčio pabaigos. Kalėdoti eidavo daugiausia jaunimas. Jie grupėmis lankydavo visas kaimo sodybas sveikindami šeiminkus, giedodami kalėdines giesmes, linkėdami laimės ir gero derliaus, barstydami namus grūdais vardan naujo atgimimo. Už linkėjimus šeiminkai atsilygindavo vaišėmis, dovanomis. Buvo manoma, kad kalėdotojų apsilankymas neša laimę ir padeda apsisaugoti nuo nelaimių ateinančiais metais. Skirtingiems etnografiniams regionams būdingos įvairios kalėdojančių persirengėlių grupės:

Žemaitijoje apsilankydavo „berneliai“, Aukštaitijoje – „čigonai“ ir „seniai“, Sūduvoje – „Šyvio šokdintojai“, Mažojoje Lietuvoje – „meška“, „arklys“ ir kt., o dzūkų kalėdotojų dainose minimas „juodas kudlotas“. Ilgiausiai kalėdinių persirengėlių vaikštynės išliko Vilkaviškio krašte, kur iki šiol gyvuoja Šyvio šokdinimo paprotys.

Šv. Liucijos diena – Lietuvai nebūdinga kalendorinė šventė Lietuvoje pastaraisiais metais vis dažniau minima atneštinė kalendorinė šventė – Šv. Liucijos, arba Šviesos diena, švenčiama gruodžio 13 dieną. Tačiau Lietuvoje gruodžio viduryje vis labiau įsigali tamsa ir šviesos sugrįžimo tenka dar ilgokai palaukti, tad dėl šios šventės pagrįstumo mūsų šalyje kyla nemažai klausimų. Norint suprasti, kodėl ši vis labiau pasaulyje populiarėjanti iš Švedijos kilusi šventė vadinama Šviesos, reiktų žinoti jos istoriją. Švedijoje krikščionybė ėmė plisti nuo XI a., o tuomet, kaip ir kitose šalyse, senesnės kilmės kalendorinės šventės buvo pavadintos šventųjų vardais. Visuotinai pripažįstama, kad šv. Liucijos vardas Švedijoje buvo suteiktas saulėgrįžos šventei, nuo kurios naktys jau nebeilgėja ir palaiptui grįžta šviesa – pagal tuomet naudotą Julijaus kalendorių saulėgrįžos metas atitiko gruodžio 13 dieną. Tačiau ilgainiui kalendorinės datos metuose pasislinko į priekį, nes Julijaus kalendoriaus metai yra 11 min. 15 sek. ilgesni už astronominių metų trukmę (pvz., 1800 m. tas skirtumas sudarė 11 dienų, o dabar – net 13 dienų). Siekiant ištaisyti tokį prasilenkimą su astronominiais metais buvo sukurtas Grigaliaus kalendorius (1582 m.). Visgi Švedija ir toliau gyveno pagal senąjį Julijaus kalendorių ir prie naujojo Grigaliaus kalendoriaus perėjo tik 1753 m., tačiau šv. Liucijos dienos datos nepakeitė – ji liko gruodžio 13-ąją, jau nebesiejant su saulėgrįža, tik prisimenant šios šventės kilmę iš jos. Tuo tarpu Lietuva buvo viena iš pirmųjų šalių, priėmusių naująjį Grigaliaus kalendorių: juo ėmė vadovautis jau 1584 m., o Mažoji Lietuva (priklausiusi Prūsijos kunigaikštystei) – nuo 1610 m. Lietuviškuose papročiuose saulėgrįžos šventė, sutampanti su Kalėdomis, pasižymi ypač savitais bruožais ir archajiška simbolika, grindžiama šviesos pergalės idėja, todėl lietuviams ir neprireikė „skolintis“ panašia idėja pasižyminčios šventės iš švedų. Lietuva iki šiol švenčia saulės (o kartu ir šviesos) grįžimą per Kalėdas, todėl Šv. Liucijos šventė mūsų krašte yra akivaizdžiai svetima šventė.